

Oppikirjan syvempi olemus: käsitys kielestä ja kielen oppimisesta

Kristiina Kemppinen

Opettaja joutuu usein valitsemaan oppikirjan pelkästään kirjaa selaamalla ja yrittämällä sen perusteella päätellä sen sopivuus omaan opetukseensa. Kielten oppikirjaa valittaessa olisi hyvä, että oppikirjan ja opettajan kieli- ja oppimiskäsitykset kohtaisivat. Kuinka nämä käsitykset ilmenevät oppikirjassa? Tutkin kasvatustieteellisessä pro gradu -tutkielmassani kahden venäjän oppikirjan käsityksiä kielestä ja kielen oppimisesta. Oppikirjatutkimuksena se yhdistää kasvatustieteen ja kielitieteen näkökulmia.

Tutkimuksessani analysoin kahta lukion lyhyen venäjän oppimääränä käytettävää oppikirjaa, jotka ovat Otavan Ateljee 1 ja Finn Lecturan Kafe Piter 1. Vuonna 2015 julkaistu Ateljee 1 on tarkoitettu yläasteen 8.–9. luokkien ja lukion kolmen ensimmäisen kurssin oppikirjaksi. Ateljee kertoo noudattavansa uusia lukion opetussuunnitelman perusteita (LOPS 2015). Vuonna 2009 julkaistu Kafe Piter on enemmän aikuisopetukseen suunnattu, mutta ennen Ateljeen julkaisua se oli ainoa nyky-yhteiskuntaan sijoittuva oppikirja ja sen vuoksi yleisesti myös useassa lukiossa käytetty oppikirja.

Käsitysten ja näkemysten risteävät polut

Mitä kielikäsitys-termi pitää sisällään? Tutkielmassani se tarkoittaa oppikirjassa esiintyvää kollektiivista (= kirjan tekijöiden, kustantajan edustajien) näkemystä kielen rakenteesta, käytöstä ja tehtävästä (vrt. Varis 2012). Sen yleisimmät jaottelut eri

näkökohdista katsottuna ovat akseleilla 1) strukturaalinen – kommunikatiivinen – vuorovaikutteinen; 2) formalistinen – funktionaalinen; 3) atomistinen – holistinen; 4) normatiivinen – deskriptiivinen ja 5) monologinen – dialoginen (ks. Dufva ym. 2011, 23–31; Richards & Rodgers 2001, 20–22; Salo 2006, 239–240). Jokaisella opettajalla on jokin joko tietoinen tai tiedostamaton kielikäsitys, joka voi vaihdella opetustilanteesta ja aiheesta riippuen.

Oppimiskäsitys, lähestymistapa vai näkemys kielen oppimisesta? Termejä on monia ja niiden sisällöt risteävät myös kielikäsitteen kanssa (ks. Harjanne 2006, 179; Richards & Rodgers 2001, 18–23). Tutkielmassani jaoin näkemyksen kielen oppimisesta kolmeen pääsuuntaukseen: behavioristiseen, kommunikatiiviseen/funktionaaliseen ja humanistiseen kielenoppimiseen. Nykyään oppimiskäsityksistä puhuttaessa mainitaan yleensä konstruktivismi tai sosiokonstruktivismi. Kielistä puhuttaessa ensimmäisen niistä voi liittää kommunikatiiviseen/funktionaaliseen ja jälkimmäisen puolestaan vuorovaikutteiseen kielenoppimiseen.

Analysoin oppikirjat kahdessa vaiheessa. Aluksi tarkastelin teorialähtöisen sisällönanalyysin avulla muun muassa kirjan rakennetta, harjoitustyyppejä ja kieli- ja kulttuuritiedon esittämismuotoja. Sen jälkeen tutkin analyttisen diskurssianalyysin keinoin teksteissä ja tehtävänannoissa käytettyä kieltä ja muun muassa oppimiseen vaikuttamisen keinoja.

Miltä tutkimuksen oppikirjat näyttävät?

Oppikirjojen yleinen konteksti on aineistona olevissa oppikirjoissa täysin erilainen. Ateljeessa ei ole kehyskertomusta, vaan oppija on kirjan toimija omana itsenään kirjan aihepiirien tilanteissa. Kirjassa ei ole perinteisiä tekstikappaleita, vaan aihekokonaisuuksia, jotka koostuvat dialogityyppisistä avoimista lauseista tai mallidialogeista sekä teemasanoista. Ateljeen oppilas aktiivisena toimijana edustaa funktionaalista ja dialogista kielikäsitystä ja konstruktivistista oppimiskäsitystä (ks. Dufva ym. 2011; Harjanne 1994; Hentunen 2004; Nikula 2010).

Kafe Piterissä on kehyskertomus, jossa suomalainen opiskelija on Pietarissa ja tapaa siellä venäläisiä ja muun maalaisia ystäviä eri tilanteissa. Kappaleet rakentuvat perinteisesti tekstistä, harjoituksista ja sanastosta. Kappaleiden tekstityyppinä Kafe Piterissä on arkielämän tilanteiden dialogi. Yleisen rakenteen ja oppijan ulkopuolisuuden näkökulmasta Kafe Piter edustaa formalistista ja atomistista kielikäsitystä (ks. Salo 2006), mutta tekstityyppien ja sisällön puolesta taas

funktionaalista kielikäsitystä ja konstruktivistista ja kommunikatiivista näkemystä kielenoppimisesta.

Harjoitukset analysoin määrällisesti kahdella tavalla: harjoitusmuodon ja tehtävän toteutuksen muodollisuusasteen mukaan. Harjoitusmuotoina ovat 1) kirjalliset, 2) suulliset tai 3) niiden yhdistelmä/vaihtoehtoinen toteutustapa. Tehtävän toteutustapoina ovat 1) mekaaniset, 2) annetun mallin mukaan mukaillen tai 3) vapaasti toteutettavat harjoitukset sekä 4) tunnistamistehtävät. Harjoitustehtävien määrissä on suuri ero: Ateljeessa on 108 ja Kafe Piterissä 399 harjoitustehtävää.

Ateljeessa kirjallisia tehtäviä on jonkin verran enemmän kuin suullisia. Toisaalta kappaleiden tekstinä toimivat avoimet dialogit lisäävät suullisista toimintaa. Suurin osuus on vapaamuotoisesti toteutettavilla tehtävillä. Monet harjoitukset liittyvät useaan eri kielitaidon osa-alueeseen. Harjoitusten analysoinnin perusteella Ateljee edustaa holistista ja funktionaalista kielikäsitystä.

Kafe Piterissä suurin osuus on kirjallisilla tehtävillä. Harjoitusmuodon toteutustapoja käytetään monipuolisesti, ja vapaamuotoisesti suoritettavien tehtävien osuus on niistä suurin. Harjoitusten perusteella Kafe Piter edustaa useaa eri kielikäsitystä. Mekaanisesti suoritettavat kielitietoharjoitukset ovat formalistisen kielikäsitksen mukaisia. Toisaalta kirjoitus- ja keskusteluharjoitukset edustavat funktionaalista ja holistista kielikäsitystä. Molemmissa oppikirjoissa oppimiskäsitys on konstruktivistinen ja kielenoppiminen nähdään kommunikatiivisena.

Kielitiedon esittämisessä oppikirjoissa on selviä eroja. Ateljeessa kielitieto esitetään kappaleiden sisällä pienillä kielitietopaloilla ja kirjan lopussa olevalla erillisellä kielitieto-osiolla. Myös käyttösananastoon on liitetty tiivistettyjä esityksiä kielioppiasioista. Ateljee välttelee kieliopillisten termien käyttöä. Se esittää kieliopillisia rakenteita kielenkäytössä esiin tulevia asioita yhteen liittämällä. Kokonaisuutena Ateljeessa kielitiedon esittäminen edustaa funktionaalista ja holistista kielikäsitystä. Strukturalismia esiintyy jonkin verran muun muassa verbiopin esittämisen osalta.

Kafe Piterissä kielitieto esitetään sääntöihin keskittyen varsin strukturalistisesti kappaleen sisällä ja kirja lopussa tiiviinä koosteena. Holistista näkemystä edustaa kielitietoasiaan tutustuminen sitä edeltävissä harjoituksissa. Molemmissa oppikirjoissa on funktionaalinen näkemys kielitiedon oppimisesta. Kielitietoasia esiintyy dialogiteksteissä ja tuodaan esiin käyttötarpeen mukaan.

Edellä kuvattujen ja muiden tarkastelussa olleiden kirjan ulkoisten piirteiden analyysien yhteenvedot ovat seuraavissa taulukoissa:

ATELJEE	kielikäsitys	oppimiskäsitys
rakenne	funktionaalinen dialoginen	konstruktivistinen
kyrilliset kirjaimet	funktionaalinen holistinen	funktionaalinen konstruktivistinen
tekstityyppi	funktionaalinen	konstruktivistinen kommunikatiivinen
harjoitukset	holistinen funktionaalinen	funktionaalinen konstruktivistinen
kielitieto	funktionaalinen struktuurialistinen holistinen	funktionaalinen
sanasto	holistinen normatiivinen	konstruktivistinen kommunikatiivinen
kulttuuritieto	holistinen	konstruktivistinen

KAFE PITER	kielikäsitys	oppimiskäsitys
rakenne	formalistinen atomistinen	funktionaalinen konstruktivistinen
kyrilliset kirjaimet	funktionaalinen holistinen	funktionaalinen konstruktivistinen
tekstityyppi	funktionaalinen	kommunikatiivinen konstruktivistinen
harjoitukset	struktuurialistinen funktionaalinen holistinen	funktionaalinen
kielitieto	formalistinen struktuurialistinen atomistinen	funktionaalinen
sanasto	formalistinen atomistinen struktuurialistinen funktionaalinen	funktionaalinen kommunikatiivinen
kulttuuritieto	holistinen	funktionaalinen

funktionaalinen
formalistinen

behavioristinen

Mitä käsityksiä oppikirjojen kieleen kätkeytyy?

Toisessa vaiheessa analysoin kirjassa käytettyä kieltä teksteissä, sanastoissa ja tehtävänannoissa. Käsittelin myös tekstien aihepiirejä ja oppimiseen vaikuttamisen keinoja sekä oppimisen arviointitapoja.

Ateljeen kappaleiden aiheet ovat lähellä nuorten elämää ja elinpiiriä. Kafe Piterin kappaleet koskettavat enemmän nuorten aikuisten ja aikuisten elämää. Esimerkiksi harrastussanastossa Ateljeessa on keskitytty nuorison harrastuksiin, mutta Kafe Piterissä niiden lisäksi on mukana myös aikuisikäiselle kohderyhmälle sopivia sanoja (*marjastus, sienestys*). Ateljeen sanastoissa on mukana suomalaisen nyky-yhteiskuntaan kuuluvia sanoja esimerkiksi ammateista (*taloushallinnon assistentti, yksityisyrittäjä*) sekä maista ja kansallisuuksista (esim. *Somalia, Afganistan, Irak*). Kafe Piterissä on enemmän oppikirjamainen valikoima eri ammatteja (*insinööri, kosmonautti, pianisti*) ja se listaa vain Euroopan maita. Molemmissa oppikirjoissa sanastossa on mukana jonkin verran puhekielisiä sanoja, vaikka kieli kokonaisuutena on normatiivista.

Ateljee käyttää kappaleiden otsikoissa ja kotitehtävissä yksikön 1. persoonaa (*Minä ja lähipiirini, Kuuntelen, luen, puhun ja kirjoitan venäjää ainakin 15 minuuttia*) ja vuorovaikutusmallien kuvauksissa yksikön tai monikon 2. persoonaa (*Kerrot olevasi koululainen, Teette tilauksen*). Kafe Piterissä kappaleiden otsikot ovat toteavia substantiiveja tai lauseita sekä puhereplikkejä (*Vapaa-aika, Illalla kahvilassa, Hyvää huomenta, Anja!*). Tehtävänannoissa Kafe Piter käyttää yleisimmin yksikön 2. persoonan käskymuotoa (*Yhdistä, Täydennä, Opettele*). Ateljee edustaa aktiivisia verbimuotoja käyttämällä tässä suhteessa oppijakeskeisyyttä ja siten konstruktivistista oppimisenäkemyksiä. Kafe Piterissä oppilas taas on ulkopuolinen tarkkailija. Molemmissa oppikirjoissa tuodaan esiin vuorovaikutusta edistäviä ilmaisuja. Kafe Piterissä ne ovat mukana dialogiteksteissä, Ateljeessa taas erillisissä keskusteluohjeissa ja -tuessa.

Oppimiseen vaikuttamisen keinoina Ateljee käyttää sekä itse tekemiseen että vuorovaikutukseen liittyviä ilmaisuja (*hiot omaa ilmaisuasi, vahvistat ja sovellat, opitte yhdessä ja toisiltanne*). Keskustelukumppanin tukemista korostetaan antamalla jokaisen kappaleen keskustelutuessa neuvoja vuorovaikutuksen edistämisestä ja viestintästrategioista. Ateljee antaa vinkkejä myös koulun ulkopuoliseen venäjän

opiskeluun. Kielikäsitteen osalta se edustaa dialogista ja vuorovaikutteista käsitystä sekä kommunikatiivista kielenoppimisenäkemyksiä.

Kafe Piter ei anna ohjeita opiskeluun. Joillakin sanavalinnoilla se pyrkii rohkaisemaan ja antaa kuvaa, että oppiminen vaatii oman aikansa (*Palauta mieleesi nimen ilmaisu!, Persoonapronominin akkusatiivin osatkin jo.*) Kertaustehtävissä *sulatellaan opittua*. Vuorovaikutteisuus ei nouse oppimiseen vaikuttamisessa esille, vaan enemmän keskitytään itsenäiseen työskentelyyn. Oppimiskäsityksen osalta tämä osio Kafe Piterissä edustaa konstruktivismia ja kielikäsitteen osalta formalismia.

Ateljeessa on jokaisen kappaleen lopussa itsearviointi, jossa yhtenä osa-alueen on myös vuorovaikutustaitojen hallinta. Kafe Piterissä ei ole erillistä itsearviointia. Sen sijaan kirjassa on neljä kertaosiota, joiden tehtävien avulla jokainen voi halutessaan arvioida osaamistaan.

Seuraavissa taulukoissa on koottuna oppikirjojen kielestä analysoidut käsitykset:

ATELJEE	kielikäsitys	oppimiskäsitys
tekstien, sanastojen ja kuvituksen aihepiirit	funktionaalinen dialoginen	konstruktivistinen kommunikatiivinen
kappaleiden ja tehtävänäntöjen kieli	funktionaalinen dialoginen normatiivinen	konstruktivistinen kommunikatiivinen humanistinen
oppimiseen vaikuttamisen keinot	dialoginen vuorovaikutteinen	konstruktivistinen kommunikatiivinen
oppimisen arviointi	kommunikatiivinen vuorovaikutteinen	konstruktivistinen humanistinen

KAFE PITER	kielikäsitys	oppimiskäsitys
tekstien, sanastojen ja kuvituksen aihepiirit	formalistinen	behavioristinen
kappaleiden ja tehtävänäntöjen kieli	funktionaalinen normatiivinen	kommunikatiivinen konstruktivistinen
oppimiseen vaikuttamisen keinot	formalistinen	konstruktivistinen
oppimisen arviointi	formalistinen	behavioristinen

Mitä oppikirjat siis kertoivat?

Tutkimuksen tuloksena selvisi, että Ateljee 1 -oppikirja edustaa pääosin funktionaalista ja vuorovaikutteista sekä holistista ja dialogista kielikäsitystä sekä konstruktivistista ja kommunikatiivista käsitystä kielen oppimisesta. Lisäksi vuorovaikutteinen kielenoppiminen on vahvasti esillä oppimiseen vaikuttamisen keinoissa.

Kafe Piter 1 -oppikirja on formalistisen ja funktionaalisen kielikäsitksen yhdistelmä. Kielitiedon esittäminen on voittopuolisesti strukturalistista, kun taas tekstityypit ja kulttuuritiedon esittäminen edustavat funktionaalista kielikäsitystä. Käsitys kielen oppimisesta on pääosin funktionaalinen ja kommunikatiivinen ja edustaa konstruktivistista oppimiskäsitystä. Oppimisen arviointi sekä tekstien ja sanastojen aihepiirit puolestaan edustavat behavioristista oppimiskäsitystä.

Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015 edustavat vieraiden kielten osalta dialogista, holistista ja funktionaalista kielikäsitystä sekä sosiokonstruktivistista oppimiskäsitystä. Edelliseen LOPS:iin verrattuna vuorovaikutustaitojen merkitystä on korostettu. Ateljee 1 -kirjan käsitykset vastaavat LOPS:n käsityksiä, kun taas Kafe Piter 1 -kirjassa vuorovaikutteisuuden osuus kielikäsitksessä on pieni ja formalistisen kielikäsitksen osuus kohtalaisen näkyvä.

Opettaja valitsee ja päättää

Tutkielma ei ota kantaa siihen, mikä käsityksistä on paras. Oppilailla on erilaisia oppimistyyliä ja oppimistavoitteita. Opettaja on viime kädessä se, joka valitsee käytännön opetusmenetelmän ja valitsemansa materiaalin käyttötavan. Tutkielma voi olla apuna selventämässä opettajan omia kieli- ja kielen oppimiskäsityksiä. Sen avulla opettaja voi myös verrata omia käsityksiään tutkimusmateriaalina olleiden oppikirjojen edustamiin käsityksiin.

Tutkielman valmistumisen jälkeen Finn Lectura on julkaissut vuoden 2017 alussa lukion oppimäärään tarkoitetun uuden venäjän oppikirjasarjan ensimmäisen osan. Sen tutkiminen ja käsitysten vertaaminen Ateljeehen olisi hyödyllistä, koska molemmat kirjat ovat uuden LOPS:n mukaisia. Myös digitaalisten oppimateriaalien kieli- ja oppimiskäsitysten tutkiminen ja vertaaminen perinteiseen kirjaan olisi mielenkiintoista.

Kirjoittaja on FM venäjän kääntäjä, joka työskentelee Puolustusvoimissa tutkijana ja

opiskelee kasvatustieteitä Lapin yliopistossa sekä suomen kieltä Jyväskylän avoimessa yliopistossa.

Lähteet

Oppikirjat

Ateljee = Loukkojärvi-El Kamel, Erja, Mononen-Aaltonen, Marja 2014. Ateljee 1. Venäjää yläkouluun ja lukioon. Helsinki: Otava

Kafe Piter = Alestalo, Marjatta 2009. Kafe Piter 1. Venäjää taitotasolle A1. 5. painos. Helsinki: Finn Lectura.

Kirjallisuus

Dufva, Hannele, Aro, Mari, Suni, Minna & Salo, Olli-Pekka 2011. Onko kieltä olemassa? Teoreettinen kielitiede, soveltava kielitiede ja kielen oppimisen tutkimus. Teoksessa E. Lehtinen, S. Aaltonen, M. Koskela, E. Nevasaari & M. Skog-Södersved (toim.) AFinLA-e Soveltavan kielitieteen tutkimuksia 2011 / n:o 3, 22–34.
<http://ojs.tsv.fi/index.php/afinla/article/view/4454/4261>

Harjanne, Pirjo 1994. Oppimisenäkemyksestä sovelluksiin peruskoulun yläasteella ja lukiossa. Teoksessa K. Pohjala (toim.) Näkökohtia kielenopetukseen. Helsinki: Opetushallitus.

Harjanne, Pirjo 2006. "Mut ei tää oo hei midsommarista!" – ruotsin kielen viestinnällinen suullinen harjoittelu yhteistoiminnallisten skeema- ja elaborointitehtävien avulla. Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 273.

Hentunen, Anna-Inkeri 2004. Rakennetaan kielitaitoa. Käytännön konstruktivismia kielenopettajille. Vantaa: WSOY.

Kemppinen, Kristiina 2016. Käsitukset kielestä ja kielen oppimisesta lukion lyhyen venäjän oppikirjoissa. Lapin yliopisto: Kasvatustieteellinen julkaisematon pro gradu -tutkielma. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ula-201610281346>

LOPS 2015 = Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015. Saatavilla www-muodossa:
http://www.oph.fi/download/172124_lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2015.pdf

Nikula, Tarja 2010. Kielikäsityksen ja kielenopetuksen kytköksiä. Verkkolehdessä Kieli, koulutus ja yhteiskunta – maaliskuu 2010. <http://www.kieliverkosto.fi/article/kielikasityksen-ja-kielenopetuksen-kytkoksista/>

Richards, Jack C., Rodgers, Theodore S. 2001. Approaches and methods in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press.

Salo, Olli-Pekka 2006. Opetussuunnitelma muuttuu, muuttuuko oppikirja? Huomioita 7. luokan vieraiden kielten oppikirjojen kielikäsityksistä. Teoksessa P. Pietilä, P. Lintunen & H-M. Järvinen (toim.). Kielenoppija tänään – language learners today. AFinLAN vuosikirja 64. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys, 237–254.

Varis, Markku 2012. Kielikäsitys yläkoulun äidinkielen oppikirjoissa. Oulun yliopisto. Acta Universitatis Ouluensis E 127. Väitöskirja.